

FILOSOFIJA PO KANTO

Jau aštuntą kartą Lietuvos filosofų draugija surengė savo kasmetinę konferenciją. Šiomet ji vyko Kauno technologijos universitete. Konferencijos, skirtos Kanto mirties 200-osioms metinėms paminėti, epigrafu tapo garsieji keturi Kanto klausimai: *Ką aš galiu žinoti?*, *Ką aš privalau daryti?*, *Ko man leista tikėtis?*, *Kas yra žmogus?* Konferencijos dalyviams buvo pasiūlyta šiuos klausimus traktuoti ne tik kaip reprezentuojančius Kanto filosofinę sistemą, bet veikiau kaip savotiškas „epistemas“, nulėmusias pastarųjų dviejų šimtų metų filosofijos tendencijas. Bene labiausiai intriguojantis pranešėjams atrodė klausimas apie žmogų. Tad turbūt neatsitiktinai konferenciją pradėjo dalyviai, savo pranešimuose analizavę Kanto antropologijos problematiką.

Dalius Jonkus Kanto antropologijoje išskyrė tris jos lygmenis: empirinį (pragmatinį), fiziologinį ir filosofinį. Keldamas klausimą, *kas yra pragmatinė antropologija*, Jonkus pasitelkė palyginimą su W. Humboldto (*Lyginamosios antropologijos plano*) antropologijos samprata, pagal kurią antropologija padeda žmogui valdyti kitus, taip pat juos auklėti ir šviesti. Pranešėjo nuomone, Kanto pragmatinė antropologija atitinka šiuolaikinės kultūrinės antropologijos sampratą – ji aprėpia fiziologinę ir filosofinę antropologijas, įtraukdama jas į visuminį žmogaus tyrinėjimą.

Gintautas Mažeikis, pratęsdamas svarstymus apie tai, kas yra toji pragmatinė antropologija, perskaitė pranešimą *Filosofinė antropologija neopragmatizmo požiūriu*. Pranešėjas

pasidžiaugė, kad tik po ilgų ieškojimų jam pavyko aptikti vieno žymiausių neopragmatizmo atstovų R. Rorty straipsnį (straipsnis dienos šviesą išvydo 2001 m.), kuriame polemizuojama su Kanto pragmatine antropologija. Remdamasis paradigmiais neopragmatizmo klausimais, Mažeikis aptarė Rorty atliktą „proto“ kritiką. Savo pagrindiniame veikalė *Philosophy and the Mirror of Nature* Rorty pažymėjo, kad „proto“ (*Nous, Mind, Reason, Vernunft*) vardas yra neapibrėžtas ir nenurodo aiškaus objekto. Tačiau tai nėra trūkumas, o greičiau pranašumas, leidžiantis „protą“ traktuoti kaip simbolį ir aiškinti jį kompleksiskai. Neopragmatizmas antropologinę analizę paverčia niekad neužbaigiamu žmogaus plėtros veiksmu.

Puiki Kanto filosofijos žinovė, neseniai išleidusi naują Kanto filosofijai skirtą knygą, **Nerija Putinaitė** bandė atsakyti į pačios iškeltą klausimą: *Ko neatsako keturi Kanto klausimai?* Pasak pranešėjos, analizuojant garsiosius keturis klausimus antropologiniu požiūriu, išryškėja didžiausias Kanto kritinės filosofijos paradoksas, atskleidžiantis jos gilų vidinį prieštarumą: bandydamas atsakyti į klausimą; *kas yra žmogus*, Kantas nuklysta į viena su kita nesuderinamas žmogaus praktikų analizes. Vis dėlto, – pabrėžė pranešėja – būtent antropologinis Kanto filosofijos pobūdis lieka aktualiausias vokiečių filosofo palikime, mat jis leidžia išryškinti tai, kas yra anapus proto ribų.

Česlovas Kalenda mėgino apibrėžti Kanto etikos ir šiuolaikinės moralės lygmenis. Pasak

profesoriaus, Kanto etinis *credo* šiuolaikinėje etikoje gali būti traktuojamas kaip *mikromoralė*, reguliuojanti „*tiesioginius* žmonių kaip individų savitarpio santykius, vadinamąsias *interakcijas* vienas priešais kitą, arba, kalbant dekalogo žodžiais, tokias situacijas, kai elgesio subjektai apibūdinami *artimo* sąvoka.“ Deja, šiandienos moralės turinys negali ribotis tik individu. Technologinė pažanga pažeidė visuomenės ir gamtos pusiausvyrą – pakito ekologinė situacija planetoje. Kanto moralės filosofijoje išreikštas antropocentrinis humanizmas šiandien yra transformuotas į universalųjį humanizmą, kai suponuojama atsakomybė už visos žmonijos ir planetos likimą. Tai *makromoralė*, kitaip iš pradžių dar vadinta bioetika; šį pavadinimą pirmasis pasiūlė JAV onkologas Rensselaeris van Potteris. Tačiau šiandienos diskusijose skamba įvairūs naujosios etikos pavadinimai. Pranešėjo nuomone, labiausiai jos domėjimosi lauką atitiktų *ekologinės etikos* pavadinimas, nes bioetiką monopolizavo medicina. Žmogaus santykio su gamta, kaip visuma, moralinių aspektų aptarimas tapo ekologinės etikos uždaviniu. Šiandienos etika jau negali likti *mikromoralės* lygmenyje; reaguodama į pokyčius ji turi racionaliai spręsti jau globalaus pobūdžio problemas.

Laisvūnas Šopauskas pro etikos prizmę analizavo filosofijos sampratos problemškumą. Kodėl naujaisiais laikais filosofijos samprata tapo problemiška ir kodėl iki tol nebuvo problemiška? – kėlė klausimą pranešėjas. Atsakymo galima ieškoti Alasdairo MacIntyre'o bandyme išspręsti šią problemą, pasitelkiant gėrio ir dorybės sampratas. MacIntyre'as daro skirtį tarp substancinės ir procedūrinės etikos. Substancinėje etikoje gėrio ir dorybės sampratos turėjo aiškią savo vietą ir todėl nebuvo problemiškos. Naujųjų laikų procedūrinėje eti-

koje šios sampratos neteko apibrėžtos vietos ir todėl tapo probleminės. Šopausko manymu, filosofijos samprata apibrėžtą vietą taip pat turi tik substancinės etikos kontekste. Todėl dabar filosofas linkęs klausti ne *kas yra filosofija?*, bet *kai p aš su prantu filosofiją?*. Šitaip eliminuojamas poreikis nustatyti realųjį filosofijos apibrėžimą.

Agnieška Juzefovič perskaitė pranešimą S. Kierkegaardas: *pirmasis egzistencialistas ar paskutinis kantininkas?* Remdamasi Kierkegaardo tekstais, pranešėja siekė nužymėti Kanto įtaką danų filosofui. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad šiuos filosofus mažai kas sieja – pradedant stiliumi ir baigiant požiūriu į tikėjimą. Tačiau, Juzefovič teigimu, tiek Kantas, tiek Kierkegaardas etiką supranta panašiai. Jiems abiem svarbus individo sureikšminimas ir teorinio proto apribojimas. Savo pranešime Juzefovič sutelkė dėmesį į kelis klausimus, kurie rūpėjo Kierkegaardui: proto ribų nustatymas, perėjimas nuo etikos prie religijos ir tikėjimo išaukštinimas. Šių klausimų sprendimai rodo akademinio mąstytojo Kanto įtaką neakademiniam mąstytojui Kierkegaardui.

Tomas Kačerauskas aptarė Dievo idėją, kaip kūrybinį principą, Kanto transcendentalinėje filosofijoje ir egzistencinėje fenomenologijoje. Dievo idėja Kantui yra protą kreipiantis kūrybinis principas. Estetinėje veikloje, taip pat susiduriančioje su idėjomis, intelektas susieja kūrybą ir vaizduotę. Pasak Kačerausko, kūrybinė veikla ne tik formuoja moralės jausmą, bet ir steigia pasaulio sutvėrėjo (*Welturheber*) pajautą. Heideggeris pratęsė Kanto mintis ir žmogaus pasaulio pamatiniu sandu padarė jo egzistencinę sąrangą, kurioje Dievas tampa žmogaus pasaulio savastimi. Panašiai teigia ir E. Levinas. Taigi egzistencinėje fenomenologijoje reabilituo-

jama transcendencija, nors vertikaliają transcendenciją pakeičia horizontalioji. Taip Dievas randa vietą vientisame žmogaus kūrybiniame pasaulyje, kur kreipianti idėja ne mažiau reali už tikrovę.

Alvydas Jokubaitis pradėjo politinei filosofijai skirtą posėdį ir perskaitė diskusiją sukėlusį pranešimą apie Apšvietos ir romantizmo kovą dėl politikos. Nuo XVIII amžiaus ginče dėl politikos dalyvauja menininkai, t. y. romantikai, tvirtinę, kad meninė vaizduotė, o ne šaltas teorinis protas yra pagrindinė politinio gyvenimo formavimo priemonė. Savo ruožtu švietėjai laikėsi nuomonės, kad tik išsilavinimas, mokslas gali lemti reikšmingus pokyčius. Apšvietos ir romantizmo konfliktą Jokubaitis apibūdino kaip natūralizmo ir ekspresyvizmo susidūrimą. Romantizmo gimimas buvo maištas prieš Apšvietos filosofams būdingą mokslinio metodo sureikšminimą. Romantikai gynė švietėjų nuvertintus dalykus – intuityją, vaizduotę, subjektyvumą, kultūrinės tradicijas. Taigi romantikai pakeitė žmonių socialinių ir politinių santykių sampratą. Postmoderno filosofija gali būti traktuojama kaip romantizmo tęsia, nes į politiką žvelgiama pro spektaklio, reginio, metaforos prizmę.

Algirdas Degutis drąsiai ir šmaikšiai analizavo dviejų garsiausių šiuolaikinių Europos filosofų – J. Habermaso ir J. Derrida – atsakymą į islamiškojo teroro iššūkį. Pasak pranešėjo, Derrida šiuo metu linkęs pripažinti Kanto amžinosios taikos idėją, o Habermasas kantiškai kalba apie teisėtumo ir galios atotrūkį. Abu filosofai vienu balsu smerkia Amerikos politiką, o Europos Sąjungą mato kaip atsvarą JAV įsigalėjimui pasaulyje. Tačiau ar toks pasmerkimas turi prasmę? – klausė Degutis. Ar „tarptautinė bendruomenė“ (šiuo atveju JT) tenkina Kanto nužymėtas sąlygas? Nors Habermasas ir tvirtina, kad europiečiai

atėjo į „amžinąją taiką“, tačiau, pranešėjo nuomone, tik dėl JAV karinės galybės Europa galėjo gyventi savo „taikingame transnacionalinių susitarimų pasaulėlyje“. Ir Habermasas, ir Derrida, pasak Degučio, nesuvokia, kad be JAV galybės iš „amžinosios taikos“ nieko ne liktų.

Aldis Gedutis mėgino paieškoti panašumų tarp Kanto laikmečiu vykusio valstybės (vyriausybės) ir universiteto ginčo ir jau mūsų laikų valstybės požiūrio į tam tikras mokslo sritis. 1789 metais pasirodė Kanto tekstas *Fakultetų ginčas*, kuriame aptariami valstybės ir universiteto fakultetų santykiai. Fakultetus Kantas suskirstė į aukštesnius ir žemesnius pagal valstybės jiems rodomą dėmesį. Valstybės santykis su aukštesniaisiais fakultetais (teologijos, teisės, medicinos) grįstas pragmatika – pirmiausia žiūrima, kokios naudos ji turės iš fakultetų darant įtaką liaudžiai. Žemesniajam filosofijos fakultetui liko rūpestis mokslais. Kanto nagrinėjame ginče valstybė siekia reguliuoti aukštesniųjų fakultetų veiklą. Pasitelkęs Kanto siūlytus ginčo reguliavimo nuostatus, Gedutis pabandė juos pritaikyti nūdienos mokslo situacijai.

Antrąją konferencijos dieną galima pavadinti Leonardos Jekentaitės pasiūlytu *džiavavimo* terminu – pranešėjai improvizavo Kanto filosofijos temomis. **Darius Klibavičius** savo „improvizacijai“ pasirinko keturis Kanto klausimus. Remdamasis cinizmo ir nuoširdumo priešprieša, pranešėjas aiškino tikrojo nuoširdumo galimybes sąlygas ir aptarė dienoraštinės refleksijos mechanizmą. Atskaitos tašku pasirinkęs dievams arba miesčionims būdingą „neklausiančiojo poziciją“, Klibavičius analizavo S. Nėries, A. Nykos-Niliūno ir W. Gombrowicziaus dienoraščius, išryškindamas juose „nuoširdžios“ ir „ciniškos“ introspekcijos priešpriešą.

Leonarda Jekentaitė Kanto kategorinį imperatyvą aptarė siedama su mūsų epocha, kurią jį apibūdino kaip *džiazuojančią*. Pagrindinį skirtumą pranešėja išvelgė pakitusiame filosofavimo stiliuje. Šiuolaikinių filosofų tekstai labai nutolo nuo akademinio, varginančio *Grynojo proto kritikos* stiliaus. Jį pakeitė laisvas improvizacinis stilius, kurį pranešėja susiejo su šiuolaikiniam žmogui būdingu susvetimėjimu sau, gyvenimo vertės ir tikrumo jausmo netektimi. Pranešimo pabaigoje su nostalgija buvo primintas Kanto kategorinis imperatyvas, reikalaujantis žmogų traktuoti kaip aukščiausią ir savaiminę vertybę.

Mintautas Gutauskas perskaitė pranešimą *Įtikinimo galia – ar tenkina skirtumo tarp Sokrato ir sofistų panaikinimas?* Jau nuo Platono laikų sprendžiama dilema: *kas įtikina – tiesa ar efektas?* Pasitelkdamas Sokrato ir sofistų laikysenas dialoge, pranešėjas aptarė dialogo istorinę raidą. Apšvietai būdingam požiūriui, kad įtikinti gali tik racionalūs argumentai, jis priešino G. Deleuze'o poziciją, išryškinančią galios aspektą ir argumentų įtikinamumą siejančią su simuliakro sukeliama efektu. Pasak pranešėjo, tokia pozicija tolygi skirtumo tarp Sokrato ir sofistų panaikinimui, verčiančiam kelti klausimą apie populizmo įsigalėjimą filosofijoje. Gutausko nuomone, H. G. Gadamerio apeliavimas į praktinę išmintį, skonį, takto jausmą ir pan. nėra išeitis, nes visa tai negali būti traktuojama kaip objektyvūs tiesos kriterijai.

Jekaterina Lavrinec kėlė klausimą apie šiuolaikinės antropologijos statusą. Pranešėja teigė, kad Kantas ir vėlesni filosofinės antropologijos tradiciją tęsę mąstytojai (Scheleeris, Gehlenas, Plessneris) šią discipliną traktavo kaip mokslinio žinojimo ašį, o štai šiuolaikinei antropologijai būdingas tarpdiscipliniškumas ir tam tikras marginalumas. Šie

bruožai išryškėjo, kai žmogus pradėtas tyrinėti kasdienybėje. Pranešėja rėmėsi Bourdieu, teigiančiu, kad sociologas į savo studijas įtraukia istorikų, etnografų, lingvistų, sociologų analizuojamus tikrovės segmentus. Šitaip filosofinė antropologija ištrina ribą, skiriančią ją nuo kitų socialinių ir humanitarinių disciplinų. Svarstydama šią problemą, pranešėja atkreipė dėmesį į autoreferentinę antropologinio žinojimo pobūdį – tai antropologo žinojimas apie save patį. Kita vertus, šiuolaikinėje antropologijoje remiamasi intuicija, kad žmogiškumas gali atsiskleisti per egzistencinius ekstremumus, todėl žmogus čia pasirodo kaip ontologinis valkata, gyvenantis pavartėse, rūsiuose, palėpėse ir šiukšlynuose, besislėpdamas nuo galios, kalbos, rašto teroro, nuo kolektyvinių pašąmoningumo formų, nuo politinių institutų ir kitokių teroro formų. Bet kaip tik dėl to marginalo antropologija pati gali būti tik marginali.

Andrius Švarplys ieškojo kantiškojo *Ding an sich* sąsajų su mokslo pagrindimu XX amžiaus mokslo filosofijoje. Pranešėjas iškėlė kelias hipotezes ir jas išanalizavo. Jau Kanto filosofijoje, t. y. jo pažinimo teorijoje, slėpėsi loginio pozityvizmo ir postpozityvizmo galimybė. Kantas išskyrė daiktą savaime ir ieškojo mokslo pagrindo – mokslinių tiesų būtinumo ir visuotinumą sąlygų. Daiktas savaime jo pažinimo teorijoje liko tarsi šalutiniu klausimu. Loginis pozityvizmas atmetė apriorinių sintetinių sprendinių teoriją ir iškėlė galutinio tikrovės verifikuojamumo principą. Šitaip iš problemų lauko išnyko daiktas savaime, kaip ir transcendentalinis subjektas. Postpozityvizmo atstovas Kuhnas savo mokslo sampratoje mokslinių faktų būtiną galiojimą pripažįsta tik tam tikro istorinio laikotarpio paradigmoje. Kuhno teorija leidžia teigti, kad tikrovė visuomet yra turiningesnė, nei ją aprašo para-

digma. Tokiu būdu Kuhnas tarytum vėl grįžta prie kantiškojo *Ding an sich*.

Nerijus Milerius perskaitė įdomų, iliustruotą filmų medžiaga pranešimą *K. Kieslowski versus I. Kantas*. Pasak Mileriaus, garsus lenkų režisierius tikrai nėra pakerėtas Kanto etikos. Apie tai galima spręsti iš telenovelių ciklo *Dekalogas*. Kanto etika orientuota į visuotinybę, priešingai nei Kieslowskio filmuose, kur pradedama nuo konkrečių kasdienių situacijų. Milerius daro prielaidą, kad jei etika būtų tik visuotinė, tai Kieslowskio *Dekaloge* nebūtų jokios etikos. Šios telenovelės rodo, kad režisierius nelinkęs į etinių vertybių universalumą ir jam priimtinesni egzistenciniai etiniai principai, nepriklausantys priesakų ar prievolių sričiai.

Paskutinį konferencijos pranešimą perskaitė **Tomas Sodeika**. Jo pasirinkta tema gražino prie to, nuo ko konferencija prasidėjo – prie klausimo *kas yra žmogus?* Šį klausimą pranešėjas analizavo Kanto „mokyklinės filosofijos“ ir „filosofijos pasauline pilietine prasme“ perskyros kontekste. Kanto antropologija neduoda aiškaus atsakymo ne tik į minėtą klausimą, bet ir apskritai darosi neaišku, kaip derėtų jį kelti, kad taptų filosofi-

jos *in sensu cosmico* klausimu. Sodeikos nuomone, pirmasis antropologinį „posūkį“ filosofijoje atliko Protagoras, paskelbęs žmogų visų dalykų matu. Pasitelkęs filosofijos istorijos pavyzdžių, pranešėjas parodė nesėkmingus bandymus sukurti žmogaus apibrėžimą. Tačiau toks apibrėžimas svarbus tik „mokyklinei“ filosofijai. Klausimą *kas yra žmogus?* keliant filosofijos *in sensu cosmico* prasme, Sodeikos manymu, geriausiu atsakymu turėtų būti laikyti atsakymą, kurį pateikė Sokratas, žinantis tik savo nežinojimą ir jį nuolat teigiantis atviru klausimu. Tad galbūt Kanto klausimą *kas yra žmogus?* derėtų traktuoti ne kaip pirmųjų trijų klausimų pagrindą, o priešingai – pirmuosius tris klausimus traktuoti kaip ketvirtąjį eksplikaciją. Juk tik šitaip skaitant išryškėja tokių vyksmo pobūdį pasakančių veiksmožodžių kaip *galiu (kann)*, *privalau (soll)*, *man leidžiama (darf)* prioritetas konstatuojančio *yra (ist)* atžvilgiu.

Nors konferencijos organizatoriai šiek tiek baiminosi, kad ji nesudomins Lietuvos filosofų, tačiau paaiškėjo, kad nuogaustauta be pagrindo. Pranešėjų išdėstytos mintys sukėlė gyvas diskusijas, kurios tęsėsi ir konferencijos kuluaruose.

Lina VIDAUSKYTĖ